

Ποιοτική Διερεύνηση των Αιτίων Απώλειας Στέγης σε Άστεγους Παραγωγικής Ηλικίας στην Αθήνα

Νίκος Κουραχάνης *

Περίληψη

Το άρθρο διερευνά με ημι-δομημένες συνεντεύξεις τα αίτια απώλειας στέγης Ελλήνων αστέγων παραγωγικής ηλικίας στην περιοχή της Αθήνας. Έπειτα από την επισκόπηση των κυριότερων παραγόντων που ευνοούν την εμφάνιση φαινομένων απώλειας στέγης στη διεθνή βιβλιογραφία περιγράφεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, καθώς και τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας και τα συμπεράσματα. Μέσα από το εμπειρικό σκέλος προκύπτει η επικράτηση δομικών και θεσμικών παραγόντων απώλειας στέγης. Γεγονός που σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στις δυσμενείς επιπτώσεις της κρίσης, των πολιτικών λιτότητας που εφαρμόστηκαν, της επιδείνωσης ακραίων μορφών φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού και των θεσμικών αναδιαρθρώσεων της κοινωνικής πολιτικής.

Λέξεις κλειδιά: Απώλεια Στέγης, Κοινωνικός Αποκλεισμός, Κρίση, Ελλάδα

---

* Μεταδιδακτορικός Ερευνητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

1. Εισαγωγή

Το άρθρο επιχειρεί να διερευνήσει τα αίτια απώλειας στέγης Ελλήνων αστέγων παραγωγικής ηλικίας κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην περιοχή της Αθήνας. Η απώλεια στέγης είναι ένα πολυδιάστατο και ετερόκλητο κοινωνικό φαινόμενο. Κάτι που σημαίνει ότι διαθέτει διαφορετικές εκφάνσεις αλλά και διαφορετικούς παράγοντες που ευνοούν την εμφάνισή της. Για το λόγο αυτό, τα εγχειρήματα επεξήγησης και ερμηνείας της ποικίλουν και συχνά αναφέρονται σε διαφορετικές όψεις και εκδοχές ανάδυσης της. Εξάλλου, ο ίδιος ο κοινωνικός αποκλεισμός¹ είναι ένα δυναμικό και πολυδιάστατο φαινόμενο που συνυφίνεται με την συσσώρευση πολλών και διαφορετικών κοινωνικών μειονεξιών (Levitas 2004, Φερώνας 2004, Burchardt et. al. 2006, Παπαδοπούλου 2012).

Οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις γύρω από τα αίτια απώλειας στέγης στις σύγχρονες Δυτικές κοινωνίες ποικίλουν και, όπως όλα τα κοινωνικά προβλήματα, επηρεάζονται έντονα από τις κρατούσες κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές αντιλήψεις γύρω από τις έννοιες του ατόμου και της κοινωνίας (Edelman 1977, Heywood 1992). Κατά τον τρόπο αυτό, οι ερμηνευτικές προσλήψεις για τους σχετικούς παράγοντες διαφοροποιούνται αναλόγως των εκάστοτε κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, καθώς και των αναπαραστάσεων που ο κυρίαρχος λόγος κατασκευάζει για τις ευάλωτες κοινωνικά ομάδες (Foucault 1980).

Στον περί απώλειας στέγης διάλογο για δεκαετίες κυριάρχησε ένα ερμηνευτικό δίπολο που εστίαζε αφενός στο μακρο και αφετέρου στο μικρο-επίπεδο ανάλυσης. Οι πρώτες προσπάθειες επεξήγησης της την προσεγγίζουν ως αποτέλεσμα ατομικών επιλογών (individual choices), ενώ, η δεύτερη μεγάλη ομάδα παραγόντων επικεντρώνεται στις δομικές (structural) αναδιαρθρώσεις του κράτους ευημερίας (welfare state). Δίπολο, το οποίο κατά την δεκαετία του '90 επιχειρήθηκε να ενσωματωθεί σε μια ενιαία προσέγγιση, αυτή της 'Νέας Ορθοδοξίας' (New Orthodoxy) (ενδεικτικά Dant and Deacon 1989, Pleace 2000). Η επιγραμματική ανάπτυξη των δύο αυτών θεμελιωδών προσεγγίσεων επιχειρείται στη συνέχεια.

---

¹ Παρότι σύνηθες, η απώλεια στέγης δεν συνεπάγεται αυτόματα και εκδήλωση φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού. Για τις ανάγκες του άρθρου, επειδή η έρευνα επικεντρώνεται σε άστεγους που έχουν απωλέσει την κατοικία τους και ζουν στο δρόμο ή σε κοινωνικούς ξενώνες, η σχέση αυτή υποστηρίζεται ότι διαθέτει σημαντική αλληλεπίδραση.

Τα πρώτα ερμηνευτικά εγχειρήματα για το γεγονός ότι κάποιοι άνθρωποι καταλήγουν άστεγοι προέρχονται από την αγγλοσαξονική παράδοση. Το κυριότερο μέρος των μελετών δημοσιεύεται στις Η.Π.Α. με αφετηρία μεσοπολεμικά τη Σχολή του Σικάγο (ενδεικτικά Anderson 1923, Wallace 1965, Spradley 1970) και μετέπειτα στη Μεγάλη Βρετανία (Ο' Connor 1963, Cook 1975). Οι μελέτες αυτές βλέπουν τους άστεγους με όρους κοινωνικού ελέγχου εξετάζοντας τη σχέση τους με υπηρεσίες όπως η αστυνομία ή τα φιλανθρωπικά ιδρύματα. Σε αυτές τις αναλύσεις οι άστεγοι συνδέονται με φαινόμενα παραβατικότητας ή επαιτείας (Archard 1979: 19). Οι προσεγγίσεις αυτές υποστηρίζουν ότι η απώλεια στέγης είναι αποτέλεσμα ατομικής υπαιτιότητας, όπως οι εξαρτήσεις από ναρκωτικές ουσίες ή το αλκοόλ ή η απροθυμία προς εργασία και διαβίωση σύμφωνα με τα κυρίαρχα κοινωνικά πρότυπα. Με λίγα λόγια, οι προσεγγίσεις αυτές θεωρούν τους αστέγους ως υπεύθυνους για την κατάσταση τους (Busch-Geertsema 2010: 10).

Μια δεύτερη ερμηνευτική κατηγορία αναδεικνύεται μέσα από την κρίση και τις αναδιαρθρώσεις του μεταπολεμικού κράτους ευημερίας στα μέσα της δεκαετίας του 1970. Οι νέες προσεγγίσεις επεσήμαναν τις επιπτώσεις των αλλαγών του κράτους ευημερίας στη διαμόρφωση νέων συνθηκών αστικής φτώχειας και απώλειας στέγης (Arapoglou 2002: 18, 31). Ειδικότερα σημεία της ανάλυσης τους αποτέλεσαν συντελούμενες δομικές μεταβολές², όπως για παράδειγμα η αποβιομηχάνιση και οι επιπτώσεις της στον τομέα της απασχόλησης ή επιμέρους επιπτώσεις των οικονομικών αλλαγών στον τομέα της αγοράς ακινήτων. Μεταβολές που τέθηκαν σε ευθεία συνάρτηση με ευρύτερες αναδιαρθρώσεις του κράτους ευημερίας. Οι εξελίξεις αυτές θεωρήθηκαν πρωταρχικοί παράγοντες μεγέθυνσης του αριθμού των αστέγων προσδίδοντας στο φαινόμενο δομικά αίτια (ενδεικτικά Eliot and Krivo 1991, Hopper 1991, Pleace and Quilgars 2003).

Η μονοδιάστατη επικέντρωση στις δομικές προσεγγίσεις, με την πάροδο του χρόνου, θεωρήθηκε ανεπαρκής για μια συνολικότερη επεξήγηση του φαινομένου. Αυτό συνέβη, κυρίως, διότι δεν κατάφεραν να απαντήσουν σε σημαντικά ερωτήματα. Γιατί πλήττονται μόνο ορισμένα και όχι όλα τα νοικοκυριά από τις αναδιαρθρώσεις

---

² Αυτή η ερμηνευτική προσέγγιση υποστηρίζει ουσιαστικά πως οι απότομες οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές εκθέτουν τα ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα σε ακραίους κινδύνους, όπως η απώλεια στέγης, που συνιστούν απειλή για την αξιοπρεπή διαβίωση του ανθρώπου.

του κράτους ευημερίας; Γιατί δεν καταλήγουν όλοι οι φτωχοί άστεγοι, παρά μόνο ορισμένοι; Γιατί κάποιοι άνεργοι χάνουν το σπίτι τους ενώ άλλοι όχι;

Έτσι, κυρίαρχα αίτια για την απώλεια στέγης θεωρήθηκαν ο συσσωρευμένος συνδυασμός ατομικών και δομικών παραγόντων. Αναγνωρίζοντας λοιπόν την συνθήκη αυτή, νεότερες προσεγγίσεις αποδέχονται τον ρόλο των ατομικών αιτίων επιχειρώντας να τα εντάξουν στο θεωρητικό σχήμα των δομικών παραγόντων. Η προσέγγιση της Νέας Ορθοδοξίας υποστηρίζει επομένως πως οι δομικοί παράγοντες δημιουργούν ευνοϊκές συνθήκες για την εμφάνιση αστέγων. Οι άνθρωποι που αντιμετωπίζουν προσωπικά προβλήματα είναι οι περισσότεροι ευάλωτοι και εκτεθειμένοι σε αυτόν τον κοινωνικό κίνδυνο (Fitzpatrick 2005: 4).

Παράλληλα, μια σειρά άλλων διαστάσεων όπως οι θεσμικοί (institutional) ή οι 'σχεσιακοί' (relationship) παράγοντες παίζουν κομβικό ρόλο στην εκδήλωση του φαινομένου. Η ύπαρξη ή η απουσία θεσμικού πλαισίου, ο τρόπος διασποράς των κοινωνικών υπηρεσιών στο χώρο, τα κριτήρια πρόσβασης τους και τα κριτήρια ορισμού των δικαιούχων, η μορφή των υπηρεσιών και τα είδη των παροχών τους είναι σημαντικές συνιστώσες που ευνοούν ή αποθαρρύνουν, βελτιώνουν ή επιδεινώνουν την αποτελεσματικότητα των πολιτικών για την αντιμετώπιση της απώλειας στέγης (Morse 1992: 9-12).

Σημαντική είναι επίσης η διάσταση των διαπροσωπικών σχέσεων. Η ύπαρξη ενός επαρκούς κοινωνικού περίγυρου, δικτύου φίλων και γνωστών, ενός υγιούς οικογενειακού περιβάλλοντος χωρίς φαινόμενα βίας, εκφοβισμού ή συγκρούσεων, είναι σημαντικά στηρίγματα μπροστά στον κίνδυνο εμφάνισης του προβλήματος. Η διάρρηξη των κοινωνικών σχέσεων ή τα οικογενειακά προβλήματα μπορούν να οδηγήσουν στην ενίσχυση των πιθανοτήτων εμφάνισης φαινομένων απώλειας στέγης (Mallett 2005).

Στο πλαίσιο τεκμηρίωσης της ταξινόμησης των φαινομένων απώλειας στέγης και στεγαστικού αποκλεισμού της τυπολογίας ETHOS της FEANTSA (2006), επιχειρήθηκε η διάκριση και η κωδικοποίηση των βασικότερων παραγόντων που θεωρούνται καθοριστικοί για την εμφάνιση του φαινομένου. Ο Edgar (2009: 6) αποπειράθηκε να αποτυπώσει τους παράγοντες που ευνοούν την εμφάνιση ευπάθειας και τον κίνδυνο του στεγαστικού αποκλεισμού, διεξάγοντας μια αναλυτική κατηγοριοποίηση όλων των δομικών, θεσμικών, σχεσιακών και ατομικών παραγόντων απώλειας στέγης.

Οι δομικοί παράγοντες κατά την γνώμη του προκαλούνται από τις συνέπειες της φτώχειας και της θέσης στην απασχόληση και επίσης από τις παραμέτρους που εμποδίζουν την πρόσβαση στις κοινωνικές υπηρεσίες. Οι θεσμικοί παράγοντες εξίσου σχετίζονται με την απουσία υποστήριξης σε μια σειρά ζητημάτων που προξενούνται από ανεπαρκείς δομές ή έλλειψη κοινωνικής δικτύωσης, καθώς και από μακροχρόνια διαμονή σε ιδρύματα ή σε άλλες μορφές εγκλεισμού. Από την άλλη πλευρά παράγοντες σχέσεων, όπως η ενδοοικογενειακή βία ή ένα διαζύγιο, είναι δυνητικοί κίνδυνοι πρόκλησης της απώλειας στέγης. Τέλος, οι προσωπικοί παράγοντες είναι οπωσδήποτε κεντρικό ζήτημα στην πρόκληση της απώλειας στέγης. Οι ατομικοί παράγοντες, όπως η έλλειψη επίγνωσης για ενδεχόμενους κινδύνους ή η άγνοια των επιλογών και των προοπτικών σε μια δύσκολη κοινωνική κατάσταση ή ζητήματα εξαρτήσεων από ουσίες ή τα οικονομικά χρέη μπορούν να εκθέσουν τους ανθρώπους σε ακραίες κοινωνικές καταστάσεις (Edgar 2009: 7).

Πίνακας 1: Παράγοντες Ευπάθειας και Κινδύνου Στεγαστικού Αποκλεισμού

Αίτιο	Παράγοντας Ευπάθειας	Σχόλιο
Δομικό	Οικονομικές Διαδικασίες	Επίδραση στο Εισόδημα, Σταθερότητα της Απασχόλησης
	Μεταναστευτική Εισροή, Ιδιότητα του Πολίτη	Διακρίσεις, Πρόσβαση στις Κοινωνικές Υπηρεσίες
	Διαδικασίες της Αγοράς Ακινήτων	Πρόσβαση σε Οικονομικά Προσιτή / Κοινωνική Κατοικία
Θεσμικό	Διαθεσιμότητα Κεντρικών Υπηρεσιών	Έλλειψη ή Ανεπάρκεια Υπηρεσιών που να Ανταποκρίνονται στα Αιτήματα ή στις Ανάγκες Φροντίδας
	Τρόποι Κατανομής των Υπηρεσιών	Ακατάλληλες για τις Ανάγκες (Χωρική Συγκέντρωση, Διαδικασίες Διανομής)
	Έλλειψη Συντονισμού των Κεντρικών Υπηρεσιών	Έλλειψη Συστηματικής Υποστήριξης
Σχέσης	Θεσμικές Διαδικασίες	Εξώσεις
	Οικογενειακή Κατάσταση	Μοναχικοί Άνθρωποι
	Κατάσταση Σχέσεων	Ενδοοικογενειακή Βία, Θετοί Γονείς
Ατομικό	Διάρρηξη Σχέσης	Θάνατος, Διαζύγιο, Χωρισμός
	Αναπηρία / Μακροχρόνια Ασθένεια	Συμπεριλαμβάνει Ψυχικά Νοσήματα και Μαθησιακές Δυσκολίες
	Εκπαιδευτικές Δεξιότητες	Χαμηλές Δεξιότητες
	Εξάρτηση	Αλκοόλ, Ναρκωτικά, Τυχερά Παιχνίδια
	Φύλο / Ηλικία	Γυναίκα, Νέοι / Ηλικιωμένοι
	Κατάσταση Μεταναστευτικής Εισροής	Πρόσφυγας / Άρτι Αφιχθείς

Πηγή: Edgar 2009

Με βάση την ανάλυση που πραγματοποιήθηκε μέχρι τώρα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση των παραγόντων απώλειας στέγης στην Ελλάδα την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Η Ελλάδα ομαδοποιείται στο Νοτιο-ευρωπαϊκό καθεστώς ευημερίας (Ferrera 1996), με αποτέλεσμα η κρατική στεγαστική υποστήριξη για τα φτωχά νοικοκυριά να είναι διαχρονικά περιορισμένη (βλ. Μαλούτας – Οικονόμου 1988, Εμμανουήλ 2006) και μεγάλο βάρος της να αναλαμβάνει ο άτυπος θεσμός της οικογένειας. Οι πολιτικές για την αντιμετώπιση της απώλειας στέγης στην Ελλάδα μέχρι την εμφάνιση της κρίσης χαρακτηρίζονταν από ένα ισχνό, κατακερματισμένο και έντονα φιλανθρωπικό πλέγμα κοινωνικής προστασίας (Sapounakis 1997, 1998, Arapoglou 2002, Sapounakis 2005). Ένα τέτοιο υπολειμματικό πλέγμα πολιτικών νομιμοποιούνταν από τον ισχυρισμό ότι η έκταση του φαινομένου στην Ελλάδα είναι περιορισμένη και συνάδει με την εικόνα του παραδοσιακού αστέγου (Παπαδοπούλου – Λυγδοπούλου 2008). Τα αίτια απώλειας στέγης σε μια τέτοια εικόνα είναι κυρίως ατομικής φύσεως, όπως εξαρτήσεις από ουσίες, προβλήματα ψυχικής υγείας, κ.α.

Ωστόσο, οι αλλαγές που επιφέρει η κρίση δημιουργούν βάσιμες υποψίες ότι οι ποιοτικές διαστάσεις ενδεχομένως να μεταβάλλονται. Η απότομη αύξηση των φαινομένων φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, η όξυνση των ποσοστών ανεργίας και, κυρίως, μακροχρόνιας ανεργίας που παρατηρούνται στην Ελλάδα (βλ. Eurostat 2015) είναι δομικοί / διαρθρωτικοί παράγοντες που ευνοούν την απώλεια στέγης (ενδεικτικά Eliot and Krivno 1991). Οι τρέχουσες εξελίξεις, πέρα από τις άμεσες επιπτώσεις που εμφανίζουν καθαυτές, επιβαρύνουν και τις υποστηρικτικές δυνατότητες της οικογένειας με αποτέλεσμα το περιθώριο κοινωνικής προστασίας που διαθέτει να περιορίζεται σημαντικά. Άλλωστε, σε πρόσφατες έρευνες υποστηρίζεται ότι ο ρόλος της οικογένειας βρίσκεται σε κρίση και μαζί του και η λογική αναπαραγωγής του ελληνικού οικογενειοκεντρικού (familistic) καπιταλισμού (Papadopoulos and Roumbakis 2013).

Παράλληλα, μετά τις εκτεταμένες περικοπές κοινωνικών δαπανών που επέφεραν η κρίση και οι πολιτικές λιτότητας, τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής πολιτικής φαίνεται να αλλάζουν (Petmesidou 2013). Η υποψία αυτή ενδυναμώνεται και από το γεγονός ότι η σοβαρή επιδείνωση του προβλήματος δεν αντιμετωπίζεται με κοινωνικές πολιτικές ανάλογες της σημερινής του έκτασης. Αντίθετα, οι κοινωνικές πολιτικές που παγιώνονται είναι υπολειμματικές με επίκεντρο την επείγουσα

διαχείριση του προβλήματος (Kourachanis 2015), με αποτέλεσμα να αναδύεται ένα μοντέλο εκτάκτου ανάγκης ως το βασικό μέσο διαχείρισης της απώλειας στέγης (Arapoglou and Gounis 2015, Arapoglou et. al. 2016).

Η όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, η απότομη αύξηση των ποσοστών φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και αυτών της μακροχρόνιας ανεργίας, οι εκτεταμένες περικοπές στο σύστημα κοινωνικής προστασίας και, επακόλουθα, οι σημαντικές πιέσεις που δέχεται η οικογένεια, ο διαχειριστικός και υπολειμματικός χαρακτήρας των κοινωνικών πολιτικών οδηγούν σε υποψίες ότι τα αίτια απώλειας στέγης κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης μεταβάλλονται. Επομένως είναι βάσιμο να υποστηρίζεται ότι η εκδήλωση του φαινομένου πηγάζει κυρίως εξαιτίας των δομικών παραγόντων. Με βάση αυτό το σκεπτικό η δομή της εργασίας εκτυλίσσεται στη συνέχεια ως εξής: μετά την περιγραφή της μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου. Το άρθρο ολοκληρώνεται με την διατύπωση των συμπερασμάτων.

2. Η Μεθοδολογία της Έρευνας

Το ερευνητικό ερώτημα που επιχειρήθηκε να απαντηθεί εμπειρικά είναι το εξής: Ποια είναι τα αίτια απώλειας στέγης Ελλήνων αστέγων παραγωγικής ηλικίας; Η διερεύνηση επομένως θα εστιάσει στην οπτική των πληττόμενων υποκειμένων. Για τον λόγο αυτό, παράπλευρες διαστάσεις του ερωτήματος πλαισιώθηκαν με την εξέταση επιμέρους παραμέτρων όπως η βιογραφική τους διαδρομή (ενδεικτικά Τσιώλης 2006) και οι ατομικές επιλογές, το οικογενειακό, επαγγελματικό και ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον του ατόμου. Επίσης, εξετάστηκαν παράμετροι όπως η δυνατότητα πρόσβασης τους στις κοινωνικές υπηρεσίες αλλά και η αλληλεπίδραση τους με τις κοινωνικοοικονομικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια.

Το τιθέμενο ερώτημα επιλέχθηκε να απαντηθεί με την εφαρμογή μεθόδων ποιοτικής έρευνας. Συγκεκριμένα, διεξήχθησαν ημι-δομημένες συνεντεύξεις με την χρήση μαγνητοφώνου με Έλληνες άστεγους παραγωγικής ηλικίας, οι οποίοι ζουν στην ευρύτερη περιοχή του κέντρου της Αθήνας. Το εργαλείο αυτό κρίθηκε καταλληλότερο, καθώς είναι το μέσο που βοηθά στην απόσπαση ιδιαίτερων πληροφοριών, μέσα στις οποίες εμπεριέχονται οι αντιλήψεις και τα βιώματα των

ερωτώμενων (Mason 2002). Με άλλα λόγια, μπορεί να αναδείξει τον τρόπο που τα ίδια τα υποκείμενα νοηματοδοτούν και αιτιολογούν την κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει. Κατ' αυτόν τον τρόπο το εργαλείο της συνέντευξης οδηγεί στην αποκρυπτογράφηση των ιδιαίτερων νοημάτων που κρύβονται στο λόγο των υποκειμένων (Van Maanen 1983).

Για την υλοποίηση των συνεντεύξεων συγκροτήθηκε οδηγός με ημι-δομημένες ερωτήσεις ανοικτού τύπου (Κυριαζή 2006: 127, MacDonald and Headlam 2009: 41). Αυτός ο τύπος θεωρήθηκε καταλληλότερος για την επιτυχή έκβαση του ερευνητικού εγχειρήματος, καθώς αποτελεί μεν ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων. Παρέχει δε, ευελιξία ως προς τη σειρά εκπλήρωσης τους, την προσαρμογή του ύφους και του τρόπου εκφοράς τους ανάλογα με τον ερωτώμενο, όπως επίσης και την δυνατότητα προσθαφαίρεσης τους με βάση την ροή της συζήτησης (Ιωσηφίδης 2003: 40). Με άλλα λόγια, ο ημι-δομημένος τύπος των ερωτήσεων επιτρέπει την εφαρμογή ενός πανομοιότυπου οδηγού συνέντευξης στα ερευνητικά υποκείμενα (Robson 2002).

Η έρευνα εκπληρώθηκε με την καταγραφή των βιωμάτων αστέγων ελληνικής υπηκοότητας και παραγωγικής ηλικίας (18 – 65 ετών) που έχουν απωλέσει την κατοικία τους κατά την διάρκεια της κρίσης. Υπήρξε λοιπόν επικέντρωση στις δύο πρώτες κατηγορίες της τυπολογίας ETHOS (FEANTSA 2006). Δηλαδή αυτή των άστεγων που ζουν στο δρόμο, καθώς και αυτή των στερούμενων κατοικίας. Δεν θα ερευνηθούν δηλαδή οι κατηγορίες που αναφέρονται σε απειλούμενους από στεγαστικό αποκλεισμό (άνθρωποι που ζουν σε επισφαλείς στεγαστικές συνθήκες και άνθρωποι που διαβιώνουν σε ακατάλληλα ή ανεπαρκή καταλύματα). Με βάση τα παραπάνω κριτήρια εκπληρώθηκαν δώδεκα συνεντεύξεις (επτά με άνδρες και πέντε με γυναίκες). Ειδικότερα ελήφθησαν τέσσερις συνεντεύξεις στην ηλικιακή κλίμακα 20-35 ετών, τέσσερις στην κατηγορία 35-50 ετών και άλλες τέσσερις στις ηλικίες 50-65 ετών (βλ. Παράρτημα).

Η πρόσβαση στο πεδίο επιχειρήθηκε με δύο τρόπους. Καταρχήν με την επικοινωνία και συνεργασία των δομών κοινωνικής πολιτικής για την απώλεια στέγης (Κοινωνικοί Ξενώνες, Υπνωτήρια, Κέντρα Ημερήσιας Φροντίδας Αστέγων, Συσσίτια Φορέων και Εκκλησιών) και, σε δεύτερο, επίπεδο με την τεχνική της χιονοστιβάδας. Σχετικά με το τελευταίο υπήρξαν υποδείξεις και συστάσεις από τους ίδιους τους άστεγους για επαφή με άλλους ανθρώπους. Αξίζει να σημειωθεί ότι η δεύτερη

μέθοδος προσέγγισης ήταν αποτελεσματικότερη. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι αποτέλεσε μια περισσότερο «ελεγχόμενη» μορφή, καθώς ζητήθηκε από αστέγους που διενεργήθηκε μια «επιτυχημένη» συνέντευξη να συστήσουν κάποιον άνθρωπο που έχουν γνωρίσει με παρεμφερή χαρακτηριστικά και προβλήματα. Το γεγονός αυτό προστάτευσε την επιτυχή υλοποίηση της έρευνας από εγγενείς δυσκολίες που υπήρξαν στην αρχή αλλά και κατά τη διάρκεια της.

Οι δυσκολίες αυτές αφορούσαν τόσο στον εντοπισμό των αστέγων, όσο και στην απόσπασή τους να μιλήσουν για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Επιχειρώντας την απαρίθμηση αυτών των δυσκολιών υπήρξε πολύ συχνό πρόβλημα, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους, η μη έλευση τους στο συμφωνημένο ραντεβού. Με αποτέλεσμα τη σπατάλη πολύτιμου χρόνου και την καθυστέρηση της ομαλής εκπλήρωσης της έρευνας. Παράλληλα, στις συνεντεύξεις στις κοινωνικές δομές, ιδίως στα Κέντρα Ημέρας, δεν ήταν λίγες οι συζητήσεις που δεν είχαν ουσιαστικό αποτέλεσμα, λόγω αδυναμίας ομαλής επικοινωνίας των αστέγων (απουσία ειρμού, ερμηνευτικών ικανοτήτων και αιτιολόγησης των παραγόντων που τους οδήγησαν σε μια ακραία κοινωνική κατάσταση). Οι συνεντεύξεις αυτές δεν προσμετρήθηκαν στον πληθυσμό της έρευνας. Παρατηρούνταν συνήθως σε περιπτώσεις αστέγων που ζούσαν για περισσότερο από έξι μήνες στο δρόμο.

Μετά την ολοκλήρωση των συνεντεύξεων ακολούθησε η απομαγνητοφώνηση τους. Η απομαγνητοφώνηση ήταν μια χρονοβόρα διαδικασία για ευνόητους, αλλά, και για ιδιαίτερους λόγους. Μια λεπτομερής απομαγνητοφώνηση συνέντευξης συνεπάγεται τον πολλαπλάσιο, από τη διεξαγωγή της, χρόνο. Οι ιδιαίτεροι παράγοντες χρονικής καθυστέρησης είχαν να κάνουν με την επιλογή μιας, αφηρητικής, σταδιακής προετοιμασίας του υλικού προς επεξεργασία. Κάθε απομαγνητοφωνημένο κείμενο συνοδεύθηκε από λεπτομερή σχόλια στο πλάι του προγράμματος επεξεργασίας κειμένου. Σχόλια τα οποία αποτέλεσαν και τον προπομπό των θεματικών αξόνων των εμπειρικών ευρημάτων.

Η ομαδοποίηση των αποτελεσμάτων έγινε με κριτήριο την θεματική ανάλυση των συνεντεύξεων. Κατά τον τρόπο αυτό αναδείχθηκαν τρεις διακριτοί παράγοντες απώλειας στέγης με βάση τον λόγο των υποκειμένων, οι οποίοι παρουσιάζονται στην επόμενη ενότητα. Παράλληλα, σημειώθηκαν αποσπάσματα των συνεντεύξεων, τα

οποία κρίθηκαν ιδιαίτερης σημασίας για την απόδοση νοήματος και ερμηνείας στα πρωτογενή δεδομένα.

3. Αποτελέσματα της Έρευνας

Μέσα από τον λόγο των αστέγων μπορούν να εντοπιστούν τρία διακριτά και συμπληρωματικά αίτια απώλειας στέγης. Οι τρεις αυτοί παράγοντες βρίσκονται σε μια διαδικασία αλληλεπίδρασης μεταξύ τους προξενώντας συσσωρευμένη κοινωνική μειονεξία, εγγενές χαρακτηριστικό του κοινωνικού αποκλεισμού. Τα αίτια αυτά είναι τα εξής: πρώτον, η απουσία εισοδήματος και απασχόλησης λόγω μακροχρόνιας ανεργίας. Δεύτερον, η απουσία υποστηρικτικού διαπροσωπικού περιβάλλοντος. Τρίτον, η απουσία υπηρεσιών πρόληψης του προβλήματος για τους ενοικιαστές διαμερισμάτων. Καθένας από τους παράγοντες που αναφέρθηκαν αναλύεται παρακάτω αυτόνομα. Στα συμπεράσματα επιχειρείται μια συνθετική ανάλυση τους.

3.1 Η Απουσία Εισοδήματος λόγω Μακροχρόνιας Ανεργίας

Ο παράγοντας της ανεργίας και της έλλειψης εισοδήματος καθίσταται κεντρικός για την απώλεια στέγης κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Οι άστεγοι που συμμετείχαν στην έρευνα προέρχονται από τομείς απασχόλησης που αντιμετωπίζουν τα μεγαλύτερα πλήγματα εξαιτίας της ύφεσης. Το ζήτημα αυτό αφορά και τομείς όπου η εργασιακή επισφάλεια έχει εμφανιστεί έντονα και πριν την κρίση. Ωστόσο, η κρίση οδηγεί σε διόγκωση και πολλαπλασιασμό των προβλημάτων αυτών και των δυσμενών συνεπειών με τις οποίες συνοφαινούνται.

Οι συνεντευξιαζόμενοι πριν γίνουν άστεγοι ήταν εργαζόμενοι χαμηλής ειδίκευσης που με την κρίση έχασαν την δουλειά τους και, αργότερα, τον χώρο στέγασης τους. Οι άνδρες άστεγοι εργάζονταν στους κλάδους των κατασκευών, των μεταφορών ή πρόκειται για πρώην ελεύθερους επαγγελματίες (π.χ. μικροέμποροι). Οι άστεγες γυναίκες πριν καταλήξουν άνεργες απασχολούνταν σε τομείς όπως υπηρεσίες καθαρισμού, φροντίδας ηλικιωμένων, κλπ. Στο λόγο των αστέγων εμπεριέχεται μια αιτιώδης σχέση. Η κατάσταση της ανεργίας οδηγεί σε απουσία εισοδήματος και, μακροπρόθεσμα, ελλείπει υποστηρικτικού περιβάλλοντος, σε αδυναμία επαρκούς ανταπόκρισης στις απαιτήσεις των στεγαστικών δαπανών.

Ο κ. Γιώργος είναι 54 ετών και είναι άστεγος τον τελευταίο χρόνο. Δεν έχει παντρευτεί ούτε έχει κάνει παιδιά. Σε όλη του την ζωή εργαζόταν ως οικοδόμος στην Αθήνα μέχρι που τα τελευταία τρία χρόνια έχασε την δουλειά του λόγω της κρίσης. Έκτοτε ζούσε με την σύνταξη της μητέρας του, η οποία πέθανε πριν ένα χρόνο. Τα στεγαστικά έξοδα (ενοίκιο, ρεύμα, νερό) δεν ήταν σε θέση πλέον να τα καλύψει και του έκαναν έξωση. Στην αρχή φιλοξενούνταν σε συγγενείς και φίλους και ζούσε με την υποστήριξη τους. Τα όρια αυτής της υποστήριξης εξαντλήθηκαν και αργότερα αναγκάστηκε να μείνει στο δρόμο μέχρι που έμαθε από την εκκλησία για ένα Κοινωνικό Ξενώνα. Τους τελευταίους μήνες ζει εκεί και κάνει ένα με δύο μεροκάματα τον μήνα σε συνεργείο καθαρισμού.

«Ερ: Θα ήθελα να μου πεις καταρχήν κάποια στοιχεία για εσένα.

Απ: Είμαι 54 ετών. Σε οικοδομές δούλευα και τρία χρόνια είμαι άνεργος. Τον τελευταίο χρόνο έχασα την μητέρα μου, πριν μέναμε μαζί. Από τον καιρό που έχασα την μητέρα μου έμεινα στο δρόμο.

Ερ: Εδώ μεγάλωσες;

Απ: Έχω γεννηθεί στη Μυτιλήνη αλλά είμαι Αθήνα από το 1965. Δημοτικό πήγα εδώ. Μετά δούλευα σε οικοδομές όλη μου την ζωή. Τελευταία ήμουν σε μια εταιρεία που ρίχναμε μπετό αλλά μετά σταμάτησε να έχει δουλειά. Ότι υπήρχε το έκανα.

Ερ: Πως ήταν τα πράγματα γενικά στην οικοδομή;

Απ: Τότε που δούλευα ήταν καλά. Ζούσαμε ανθρώπινα. Βγάζαμε το ψωμί μας και όλα καλά. Από τότε που σταμάτησε, που τέλειωσε δηλαδή η δουλειά και μας σταμάτησαν, τι να κάνουμε;

Ερ: Πότε έγινε αυτό;

Απ: Τον Απρίλιο του '11. Σταματήσαμε και έκτοτε δεν έχω κάνει ούτε 50 μεροκάματα τα τελευταία τρία χρόνια. Αφού δεν έχει δουλειές.

Ερ: Έμενες με την μητέρα σου μου είπες;

Απ: Ναι. Από τον καιρό που έχασα την μητέρα μου μένω από εδώ κι από εκεί.

Ερ: Ήταν δικό σας το σπίτι;

Απ: Όχι, με ενοίκιο. Έπαιρνε μια σύνταξη και τα φιλοβολεύαμε. Σαν άνεργος μετά και χωρίς την σύνταξη τι να κάνω; Ευτυχώς που βρήκα στον Ξενώνα.

Ερ: Ένα χρόνο είσαι εκεί;

Απ: Ναι, από τότε που έχασα την μητέρα μου.

Ερ: Η σπιτονοικοκυρά δεν έδειξε λίγο κατανόηση για την κατάσταση;

Απ: Ε τι να δείξει; Να κάθομαι στο σπίτι της χωρίς να πληρώνω;

Ερ: Άλλα προβλήματα πριν μείνεις άνεργος δεν υπήρχαν;

Απ: Πριν ήταν καλά. Όσο δούλευα ήταν μια χαρά. Από τον καιρό που έμεινα από δουλειά και μετά είναι δράμα. Στον Ξενώνα είμαστε. Γίνεται να είσαι καλά στον Ξενώνα; Άμα δεν είσαι αφεντικό να μείνεις μόνος σου;»

(Συνέντευξη 4: Άστεγος 54 ετών ανύπαντρος φιλοξενούμενος σε Κοινωνικό Ξενώνα)

Η Ελίνα είναι 47 χρονών. Έχει ένα παιδί 23 ετών και έχει χωρίσει χρόνια με τον άνδρα της. Δεν έχει υποστηρικτικό οικογενειακό περιβάλλον κοντά της, μόνο μια θεία της στην επαρχία. Έχει κάνει πολλές δουλειές στη ζωή της (καμαριέρα, καθαρίστρια, κ.α). Τα τελευταία χρόνια απασχολούνταν ως καμαριέρα σε ξενοδοχείο μέχρι που άρχισαν τα εργασιακά προβλήματα. Στην αρχή έκανε λιγότερα μεροκάματα και μετά έφτασε να μην κάνει καθόλου. Είναι άστεγη με τον γιό της τα τελευταία δύο χρόνια, καθώς δεν είχε να πληρώσει τα ενοίκια μετά την απώλεια της εργασίας της. Όσο παραμένει στο δρόμο αναγκάστηκε να πουλήσει οποιαδήποτε αντικείμενα αξίας είχε (από μερικά κοσμήματα μέχρι οτιδήποτε θα μπορούσε να πωληθεί), προκειμένου να επιβιώσουν. Αυτή τη στιγμή διαμένει σε Κοινωνικό Ξενώνα.

«Ερ: Τι δουλειές έκανες;

Απ: Έκανα πολλές δουλειές. Φρόντιζα ηλικιωμένους, έχω κάνει λάντζα, καθαρίστρια. Ότι υπήρχε έκανα.

Ερ: Μέχρι πότε αυτό;

Απ: Δούλευα σε ξενοδοχείο μέχρι πριν δύο χρόνια. Τότε σταμάτησα να έχω δουλειά. Από τότε δεν βρίσκω.

Ερ: Τι έγινε δηλαδή πριν δύο χρόνια και δεν βρίσκεις;

Απ: Άρχισε να σπάει. Μου λέγαν έλα λίγο εδώ μετά έλα λίγο για εκεί. Δεν δούλευα κανονικά και είχα και το παιδί παράλληλα.

Ερ: Που έμενες;

Απ: Έμεινα στην αρχή σ' ένα σπίτι με ενοίκιο και μετά που δεν είχε πολύ δουλειά μέναμε με ενοίκιο σ' ένα δωμάτιο ενός σπιτιού μαζί με άλλους.

Ερ: Μέχρι πότε αυτό;

Απ: Μέχρι πριν δύο χρόνια.

Ερ: Τι έγινε τότε;

Απ: Και εγώ δεν είχα να κάνω κάποια μεροκάματα και δεν μπορούσαν πλέον οι συγγενείς μας να μας βοηθήνε οικονομικά επειδή δεν είχαν κι αυτοί.

Ερ: Και τότε τι έκανες;

Απ: Δεν είχα καθόλου χρήματα. Είχα εξαντλήσει όλα τα μέσα.

Ερ: Και τι έγινε;

Απ: Μας έδιωξαν από το σπίτι και για να βρίσκουμε κάτι να τρώμε στο δρόμο άρχισα να πουλάω μερικά κοσμήματα που μου είχαν μείνει και ότι άλλα πράγματα μπορούσαμε να βγάλουμε κάποια λεφτά.

Ερ: Και μένατε στο δρόμο δηλαδή;

Απ: Ναι. Μετά μας έβαλαν στον Κοινωνικό Ξενώνα»

(Συνέντευξη 7: Άστεγη 47 ετών χωρισμένη με παιδί, φιλοξενούμενη σε Κοινωνικό Ξενώνα)

3.2 Η Απουσία Υποστηρικτικού Περιβάλλοντος

Η απουσία υποστηρικτικού περιβάλλοντος αποτελεί μια κρίσιμη παράμετρο για την απώλεια στέγης σε χώρες που διαθέτουν ως επίκεντρο της κοινωνικής προστασίας άτυπους θεσμούς, όπως αυτόν της οικογένειας. Οι άστεγοι που κατέθεσαν τα βιώματα τους εμφανίζουν διαταραγμένες σχέσεις στο οικογενειακό και κοινωνικό της περιβάλλον. Ταυτόχρονα, διαπιστώνεται ότι αυτή η παράμετρος αρχίζει να διαφοροποιείται, όχι προς θετικότερες κατευθύνσεις. Πρόκειται για το φαινόμενο των άστεγων οικογενειών. Για μορφές απώλειας στέγης, δηλαδή, που δεν εμφανίζουν διαταραχές στις ενδοοικογενειακές τους σχέσεις. Το νέο αυτό φαινόμενο ερμηνεύεται με βάση την ισχυρή επίδραση των δομικών παραγόντων που οδηγούν σε απώλεια στέγης, όπως η ανεργία και η έλλειψη εισοδήματος. Παράλληλα, η εμφάνιση του υποδηλώνει ότι η υποστήριξη του οικογενειακού και φιλικού περιβάλλοντος δεν διαθέτει απεριόριστη χρονική και υλική επάρκεια. Παρακάτω παρατίθενται αποσπάσματα που επιβεβαιώνουν τους ισχυρισμούς αυτούς. Αρχικά γίνεται αναφορά σε περιπτώσεις που είναι πλήρως αποκομμένες από τον οικογενειακό και φιλικό ιστό, ενώ, στη συνέχεια παρατίθενται τα βασικότερα χαρακτηριστικά από συνεντεύξεις με άστεγους οικογενειάρχες.

Η Νάντια είναι 34 ετών και είναι ανύπαντρη μητέρα. Έχει μια κόρη 9 ετών. Ο πατέρας του παιδιού ήταν χρήστης ναρκωτικών και μετά το 2005 η κατάσταση του επιδεινώθηκε. Εξαιτίας του γεγονότος αυτού η Νάντια πήρε απόφαση να απομακρυνθεί μαζί με το παιδί της από αυτόν. Αργότερα έκανε σχέση με έναν άλλο σύντροφο, ο οποίος την κακοποιούσε. Η Νάντια εργαζόταν με ημιαπασχόληση σε αλυσίδα σουπερ μάρκετ και από το 2011 είναι άνεργη και δεν μπορεί να βρει δουλειά πουθενά. Το μόνο της εισόδημα προερχόταν από περιστασιακή αδήλωτη απασχόληση σε νυχτερινά μαγαζιά μέχρι που σταμάτησε εντελώς. Το 2012 της έκαναν έξωση από το σπίτι και σε συνδυασμό με τα συμπτώματα βιαιοπραγίας του συντρόφου της κατέφυγε σε Ξενώνα κακοποιημένων γυναικών. Επίσης δεν έχει σχέσεις με τους χωρισμένους γονείς της εδώ και χρόνια.

«Ερ: Πως και έμεινες στο δρόμο;

Απ: Ήμουν με ένα παλικάρι, όχι με αυτόν που έκανα την μικρή. Ο πατέρας της μικρής ήταν ναρκομανής και δεν πήγαινε άλλο. Δεν μπορούσα να αφήνω άλλο το παιδί μου σε αυτή την κατάσταση. Δεν ήθελα να ζει όλο αυτό το σκηνικό. Αυτός μετά έπεσε σε βαριά ναρκωτικά. Μετά γνώρισα έναν άλλο άνδρα στο μπαρ. Με βοήθησε να μεγαλώσω τη μικρή. Δεν μπορώ να πω ότι δεν με βοήθησε. Όμως ζήλευε πολύ, με χτυπούσε καμιά φορά. Αλλά δεν ήταν χοντρά πράγματα. Δύο τρεις φορές είχε γίνει αυτό. Όμως δεν άντεχα. Ήθελα να φύγω κι από εκεί. Και γυρνάω μια μέρα σπίτι και δεν μπορούσα να μπω. Χρώσταγα ενοίκια και έστειλε ο ιδιοκτήτης τον κλητήρα να μου κάνει έξωση.

Ερ: Γιατί;

Απ: Δεν είχα δουλειά πλέον. Είχα μείνει άνεργη σχεδόν δύο χρόνια. Πήγαινα κατά διαστήματα και έκανα μεροκάματα σε ένα μπαρ αλλά είχε πέσει πολύ η κίνηση. Μπορεί μόνο κάθε Σάββατο. Που να τα βγάλεις πέρα; Μετά πήγα και βρήκα δουλειά σαν σερβιτόρα κάπου. Αλλά ήρθε εκεί ο σύντροφος μου και έκανε επεισόδιο. Με απέλυσαν.

Ερ: Γονείς δεν έχεις;

Απ: Έχω αλλά είναι απόντες. Οι γονείς μου είναι χωρισμένοι. Και ο καθένας έχει κατατάξει τα παιδιά του. Η μάνα μου είχε αδυναμία στη μικρή της κόρη. Ο πατέρας μου στον γιο του. Με εμένα δεν ήθελαν να έχουν πολλά πολλά. Μετά η μάνα μου

ξαναπαντρεύτηκε. Και ο πατέρας μου. Αλλά δεν νοιάστηκαν όλο αυτό τον καιρό. Να πουν ρε παιδί μου θες ένα γάλα για το παιδί;»

(Συνέντευξη 10: Άστεγη 34 ετών ανύπαντρη με παιδί, φιλοξενούμενη σε Κοινωνικό Ξενώνα)

Ο Παντελής είναι 48 ετών και εργαζόταν ως εργοδηγός σε κατασκευαστικά έργα. Εξαιτίας της οικονομικής κρίσης απολύθηκε. Η ηλικία του είναι απαγορευτική, όπως λέει, για τους εργοδότες να τον προσλάβουν κι έτσι δεν βρίσκει σε κανένα έργο δουλειά. Οι γονείς του έχουν πεθάνει και έχει μια αδερφή που μένει εκτός Αθήνας με την οικογένεια της. Έχουν καλές σχέσεις με την αδερφή του, όμως δεν της έχει πει ότι έχει μείνει άστεγος τους τελευταίους τέσσερις μήνες. Η ανεργία και κάποια χρήματα που χρειάστηκε για ένα έκτακτο πρόβλημα υγείας του παιδιού του τον οδήγησαν στο να εκταμιεύσει όλες τις οικονομίες του. Έμειναν με την σύζυγο και το παιδί τους σ' ένα σπίτι με ενοίκιο, απ' όπου και τους έκαναν έξωση λόγω αδυναμίας οικονομικής ανταπόκρισης. Στην παρούσα φάση η γυναίκα του με το παιδί φιλοξενούνται στην πεθερά του και εκείνος μένει άλλοτε σε φίλους και άλλοτε εκεί.

«Ερ: Παντελή πως έμεινες άστεγος;

Απ: Πως και έμεινα άστεγος, Δουλειά δεν έβρισκα, ήμουν άνεργος δηλαδή στην αρχή, ένα σοβαρό πρόβλημα υγείας έτυχε στο παιδί έπρεπε να τρέχουμε στα νοσοκομεία φάγαμε όλες μας τις οικονομίες με αυτό το πράγμα. Κάποια πάθηση, όχι κάτι πολύ σοβαρό. Όμως μας τελείωσαν τα χρήματα και δεν υπήρχε λύση.

Ερ: Που μένατε;

Απ: Έμεινα στο Παγκράτι. Νοικιάζαμε ένα τριάρι. Η γυναίκα μου φρόντιζε μια ηλικιωμένη. Εγώ δούλευα σε κατασκευαστικά έργα. Όμως η κυρία σταμάτησε την γυναίκα μου γιατί δεν μπορούσε να την πληρώσει, λόγω της κρίσης. Μετά έπεσε και η δικιά μου η δουλειά. Το να κάνεις τρία μεροκάματα και να δίνεις 350 ενοίκιο και τα έξοδα του παιδιού, που καταλαβαίνεις τι σημαίνει να έχεις παιδί ε; Δεν βγαίναμε. Τι να κάνεις με 5 μεροκάματα τον μήνα; Δεν υπάρχει δουλειά πάνω στον κλάδο μας, τα κατασκευαστικά. Δεν υπάρχει τίποτα.

Ερ: Με την οικογένεια σου έχετε παρτίδες;

Απ: Μιλάμε, ναι. Μιλάμε.

Ερ: Γνωρίζουν για την κατάσταση σου;

Απ: Εεεε (κενό). Όχι, δεν γνωρίζουν. Εγώ τώρα είμαι άστεγος τέσσερις μήνες σχεδόν. Δεν είναι ότι είμαι χρόνια.

Ερ: Οι γονείς της γυναίκας σου;

Απ: Ναι. Η γυναίκα μου μένει στο σπίτι της μητέρας της με το παιδί. Που να χωρέσουμε όλοι στους ανθρώπους; Εγώ μένω μια εκεί, μια σ' ένα φίλο, μια έξω. Όπου βρω. Τι να κάνω.

Ερ: Χθες που κοιμήθηκες;

Απ: Σ' ένα φίλο.

Ερ: Σήμερα;

Απ: Δεν ξέρω. Είναι αυτή η ανησυχία που σε κάνει να μην μπορείς να σκεφτείς άλλα πράγματα. Ας πούμε το να ψάξω για δουλειά. Δεν μπορώ όλη μέρα να σκέφτομαι που θα μείνω το βράδυ γιατί πρέπει να σκέφτομαι που θα ψάξω για δουλειά.»

(Συνέντευξη 3: Άστεγος 48 ετών οικογενειάρχης με παιδί που ζει στο δρόμο)

3.3 Η Απουσία Υπηρεσιών Πρόληψης για τους Ενοικιαστές Διαμερισμάτων

Το φαινόμενο της απώλειας στέγης στην Ελλάδα φαίνεται πως, μέχρι τώρα, πλήττει μονάχα όσους δεν διαθέτουν ιδιόκτητη κατοικία. Μέσα από την περιγραφή της βιογραφικής διαδρομής των αστέγων που δέχθηκαν να καταθέσουν την εμπειρία τους προκύπτει ότι είναι πρώην ενοικιαστές ακινήτων που οδηγήθηκαν σε αδυναμία αποπληρωμής των στεγαστικών τους υποχρεώσεων. Έπειτα από ένα μεγάλο διάστημα που βρίσκονταν υπό την απειλή της έξωσης, συνήθως άνω των τριών μηνών και κάτω των δώδεκα κατέληξαν στο δρόμο. Παράλληλα, η κατάληξη αυτή ευνοήθηκε από την απουσία κοινωνικών υπηρεσιών πρόληψης. Μέτρα όπως η επιδότηση ενοικίου, οι υπηρεσίες διαμεσολάβησης και διακανονισμού χρεών και οφειλών, η ανάπτυξη στοχευμένων πολιτικών απασχόλησης και εισοδηματικής ενίσχυσης για ανθρώπους που απειλούνται από μορφές απόλυτης φτώχειας είναι σημαντικά για την αποτροπή της απώλειας στέγης. Δεδομένου ότι αυτό το εύρημα αναφέρεται και στα αποσπάσματα προηγούμενων συνεντεύξεων εδώ παρατίθεται ένα ακόμη απόσπασμα ενδεικτικά.

Ο Νικόλαος είναι 54 ετών και ήταν ελεύθερος επαγγελματίας. Δεν έκανε οικογένεια, ενώ οι γονείς του έχουν πεθάνει. Το 2012 αναγκάστηκε να κλείσει τη μικρή επιχείρηση του λόγω συσσωρευμένων χρεών που προέκυψαν στα χρόνια της κρίσης. Σύντομα εξανεμίστηκαν όλες του οι οικονομίες και βρέθηκε να χρωστάει πολλά ενοίκια προς τα τέλη του '13, οπότε και του έκαναν έξωση. Στην παρούσα φάση αναζητεί ανεπιτυχώς οποιαδήποτε απασχόληση και φιλοξενείται άλλοτε σε σπίτια φίλων, άλλοτε σε υπνωτήριο και άλλοτε στο δρόμο.

«Ερ: Πως έγινε και έμεινες άστεγος;

Απ: Δεν το έχω συνειδητοποιήσει κι εγώ. Αν κάτσω και το σκεφτώ και το πάρω στα σοβαρά ίσως τρελαθώ. Μέχρι το '11 τα πράγματα έβγαιναν. Με ζόρι βέβαια αλλά δεν είχα φτάσει σε αυτή την κατάσταση. Είχα ένα μικρό ψιλκατζίδικο και έμενα με ενοίκιο. Ενοίκιο δηλαδή και στο μαγαζί, ενοίκιο και στο σπίτι, χρήματα για το εμπόρευμα, χρήματα για το ΤΕΒΕ. Καλά αυτό σταμάτησα να το πληρώνω όταν ζόρισαν πολύ τα πράγματα.

Ερ: Πότε δηλαδή;

Απ: Ε προς τα τέλη του '11 φαινόταν ότι το πράγμα δεν βγαίνει για πολύ. Τα χρέη με είχαν πνίξει. Αναγκάστηκα να το κλείσω το μαγαζάκι γιατί έμπαινα όλο και περισσότερο μέσα. Ήταν αργά όταν διαπίστωσα ότι έχω χάσει τον έλεγχο. Ακόμη με ψάχνουν για τα χρέη. Τους λέω ότι είμαι άστεγος και μου λένε κόψε τον λαιμό σου.

Ερ: Δεν είχες δικό σου σπίτι;

Απ: Όχι. Με ενοίκιο έμενα πάντα. Όταν άρχισα να χρωστάω ενοίκια προς τις αρχές του '13 του είπα του ιδιοκτήτη να μου κάνει μείωση. Μου είπε εντάξει αλλά να του δώσω κάποιο έναντι. Όταν του είπα ότι δεν έχω να του δώσω μου λέει ε τότε τι μας λες για μείωση; Μετά από δύο μήνες μου είπε πως δεν θα μπορεί για πολύ ακόμη να με κρατάει με απλήρωτο το σπίτι. Τον δικαιολογώ κάπως γιατί είχε και τα χαράτσια που πλήρωνε, είχε και ρεύμα, νερό κλπ που του τα άφησα απλήρωτα. Τώρα είμαι κάνα πεντάμηνο που μένω σε ένα γνωστό μου αλλά ντρέπομαι πολύ. Είναι οικογενειάρχης με παιδιά κι έχουν κι εμένα μέσα στα πόδια τους. Πότε κοιμάμαι στο υπνωτήριο και πότε τους λέω ότι θα κοιμηθώ στο υπνωτήριο και κοιμάμαι στο δρόμο. Το τελευταίο είναι μαρτύριο. Δεν κλείνεις μάτι από τον φόβο.

Ερ: Από το κράτος δεν υπήρξε καμία βοήθεια;

Απ: Το κράτος ουσιαστικά με έσπρωξε σε αυτή την κατάσταση. Ποιος φταίει που είναι έτσι η οικονομία; Ποιος φταίει που δεν βρίσκω δουλειά; Ποιος φταίει που δεν

έχω να πληρώσω το σπίτι μου; Ποιος με κυνηγάει για τα χρέη μου στην εφορία και το ΤΕΒΕ; Σε άλλο κράτος θα ζούσα καλύτερα.»

(Συνέντευξη 1: Άστεγος 54 ετών ανύπαντρος που ζει στο δρόμο)

4. Συμπεράσματα

Το άρθρο επεδίωξε τον εντοπισμό και την ανάλυση των κυριότερων αιτίων που οδήγησαν στην απώλεια στέγης Έλληνες άστεγους παραγωγικής ηλικίας στην περιοχή της Αθήνας. Αυτό επιχειρήθηκε να απαντηθεί μέσα από τον λόγο των ίδιων των υποκειμένων. Παράμετροι όπως οι απότομες οικονομικές αλλαγές, η υψηλή επιβάρυνση σε στεγαστικές δαπάνες, οι τιμές της αγοράς ακινήτων, οι μεταναστευτικές και οι προσφυγικές ροές συνιστούν δομικούς παράγοντες απώλειας στέγης. Η απουσία νομικού πλαισίου προστασίας από πλειστηριασμούς κατοικίας, η απουσία ύπαρξης, διαθεσιμότητας και προσβασιμότητας σε κοινωνικές υπηρεσίες, η έλλειψη τους ή η κακή διασπορά τους στο χώρο ή ο αναποτελεσματικός συντονισμός είναι θεσμικές αιτίες. Το διαταραγμένο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον, η αιφνίδια απώλεια γονέων ή συζύγου από τους οποίους υπήρχε οικονομική εξάρτηση, η ενδοοικογενειακή βία και κακοποίηση ευνοούν την εμφάνιση αστέγων εξαιτίας μη ομαλών διαπροσωπικών σχέσεων. Τέλος, ατομικές επιλογές σε κρίσιμα χρονικά σημεία, η εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες και αλκοόλ, οι χαμηλές εκπαιδευτικές και επαγγελματικές δεξιότητες, η απροθυμία προς εργασία συγκροτούν τους ατομικούς παράγοντες απώλειας στέγης.

Από τον λόγο των κοινωνικών υποκειμένων που αφηγήθηκαν την διαδρομή τους και προσπάθησαν να εξηγήσουν πως κατέληξαν στην απώλεια στέγης διαφαίνονται τρία διαφορετικά αίτια: πρώτον, η έλλειψη εισοδήματος λόγω μακροχρόνιας ανεργίας. Δεύτερον, η έλλειψη επαρκούς υποστηρικτικού περιβάλλοντος από συγγενείς ή φίλους. Τρίτον, η έλλειψη κοινωνικών υπηρεσιών πρόληψης του προβλήματος για τους ενοικιαστές ακινήτων. Κάθε μια από τις τρεις αυτές συνιστώσες που οδηγούν στη συνισταμένη της αστεγίας αναλύονται αυτόνομα στη συνέχεια.

Οι άστεγοι της έρευνας πριν από την κρίση απασχολούνταν σε χαμηλής ειδίκευσης ή/και επισφαλείς θέσεις εργασίας, οι οποίες με την εμφάνιση της κρίσης και της ύφεσης χάνονται. Η μακροχρόνια περίοδος ανεργίας στην οποία

εγκλωβίζονται τους οδηγεί σε αδυναμία ανταπόκρισης στις απαιτήσεις των στεγαστικών δαπανών, με αποτέλεσμα να οδηγούνται σε έξωση από τους ιδιοκτήτες των διαμερισμάτων. Η έλλειψη εισοδήματος λόγω μακροχρόνιας ανεργίας κατατάσσεται στους δομικούς παράγοντες απώλειας στέγης.

Παράλληλα, από τις σχετικές απαντήσεις αναδεικνύεται η απουσία υποστηρικτικού περιβάλλοντος. Η διάρρηξη των δεσμών με το οικογενειακό περιβάλλον οδηγεί στη μη αξιοποίηση μιας σημαντικής μορφής αλληλεγγύης, ιδιαίτερα για τα δεδομένα της ελληνικής κοινωνίας. Η μη ύπαρξη βοήθειας από την οικογένεια ομαδοποιείται στους σχεσιακούς παράγοντες. Ωστόσο, σε οικογενειοκεντρικά καθεστώτα ευημερίας, όπως το ελληνικό, ο θεσμός της οικογένειας αποτελεί ένα δομικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της ευρύτερης διάρθρωσης των θεσμών αλληλεγγύης και των πρακτικών κοινωνικής αναπαραγωγής. Επομένως, σε αυτές τις περιπτώσεις κάλλιστα θα μπορούσε να εκληφθεί ως δομικός παράγοντας απώλειας στέγης.

Τέλος, οι άνθρωποι που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις ήταν πρώην ενοικιαστές διαμερισμάτων και όχι ιδιοκτήτες. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας της θεσμικής προστασίας που παρέχεται στην πρώτη κατοικία από τους πλειστηριασμούς σε πολίτες μέχρι ένα εισοδηματικό όριο. Αντίθετα, η απουσία ενός συγκροτημένου πλέγματος υπηρεσιών πρόληψης της απώλειας στέγης για τους ενοικιαστές ακινήτων τους αφήνει απροστάτευτους μπροστά στον κίνδυνο απώλειας στέγης. Η έλλειψη ιδιόκτητης κατοικίας συμπεριλαμβάνεται στους δομικούς παράγοντες της απώλειας στέγης, ενώ, η απουσία υπηρεσιών πρόληψης εντάσσεται στους θεσμικούς παράγοντες.

Από τα αποτελέσματα της έρευνας διαπιστώνεται ότι για την απώλεια στέγης στους ανθρώπους που ερευνήθηκαν ευθύνονται κυρίως τα δομικά αίτια (ανεργία, έλλειψη εισοδήματος, ιδιοκατοίκησης), τα οποία συμπληρώνονται με στοιχεία από θεσμικούς και σχεσιακούς παράγοντες. Τα δομικά αίτια είναι θεμελιώδης παράμετρος απώλειας στέγης κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Κι αυτό γιατί, αφενός, οι θεσμικοί παράγοντες διαμορφώνονται από δομικές παραμέτρους (π.χ. δημοσιονομική κρίση, αναδιάρθρωση και υπολειμματικοποίηση της κοινωνικής πολιτικής). Αφετέρου, οι σχεσιακοί παράγοντες σε μεγάλο βαθμό οδηγούν σε αδυναμία αξιοποίησης ενός δομικού χαρακτηριστικού γνωρίσματος αλληλεγγύης της ελληνικής κοινωνίας, αυτού της οικογένειας.

Η κυριαρχία των δομικών και θεσμικών παραγόντων θέτει μεγάλους προβληματισμούς για την επάρκεια και την αποτελεσματικότητα των κοινωνικών πολιτικών για την αποτροπή του κινδύνου απώλειας στέγης στα χρόνια της κρίσης. Όπως επισημάνθηκε στη θεωρητική επισκόπηση, περίοδοι οικονομικής ύφεσης διογκώνουν τα κοινωνικά προβλήματα. Οι μεταβολές στις οικονομικές διαδικασίες και στα επίπεδα ανάπτυξης εμφανίζουν κρίσιμο αντίκτυπο στη διάσταση του εισοδήματος αλλά και στη σταθερότητα των θέσεων απασχόλησης του εργατικού δυναμικού. Αυτό γίνεται εντονότερο στις τάξεις του εργατικού δυναμικού χαμηλής ειδίκευσης. Η οικονομική κρίση επομένως παράγει νέες μορφές αστικής φτώχειας και ενισχύει την επιρροή των δομικών επιπτώσεων ευνοώντας την επιδείνωση των φαινομένων απώλειας στέγης.

Ταυτόχρονο αίτιο και αποτέλεσμα των δομικών επιπτώσεων είναι η αποδυνάμωση του θεσμικού πλαισίου κοινωνικής προστασίας. Οι αναδιαρθρώσεις του κράτους ευημερίας και οι περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες αδυνατίζουν τις κοινωνικές υπηρεσίες και εξασθενούν την κοινωνική αποτελεσματικότητα τους στη διαχείριση των κοινωνικών προβλημάτων. Η έλλειψη διαθεσιμότητας υπηρεσιών πρόληψης αφήνει απροστάτευτες τις ευάλωτες κοινωνικά ομάδες, οι οποίες τελικά πλήττονται από τις ισχυρές συνέπειες των απότομων κοινωνικοοικονομικών αλλαγών. Η αδυναμία ανταπόκρισης του θεσμικού πλαισίου ή των υφιστάμενων υπηρεσιών στις ανάγκες και τα αιτήματα των απειλούμενων από στεγαστικό αποκλεισμό τους αφήνει εκτεθειμένους μπροστά σε έναν ακραίο κοινωνικό κίνδυνο. Οι θεσμικοί παράγοντες επομένως αλληλεπιδρούν με τους δομικούς και επιταχύνουν τις αρνητικές κοινωνικές συνέπειες της κρίσης.

Κρίσιμη διάσταση στη συζήτηση που εκτυλίχθηκε είναι ο αξιακός προσανατολισμός και το κέντρο βάρους των ασκούμενων κοινωνικών πολιτικών. Οι δομικοί και θεσμικοί παράγοντες απώλειας στέγης είναι η άλλη όψη του νομίσματος μιας υπολειμματικής κοινωνικής πολιτικής. Μιας κοινωνικής πολιτικής που αρκείται στη διαχείριση των πιο επώδυνων συμπτωμάτων της απουσίας της. Δεν επικεντρώνεται στην αντιμετώπιση των αιτίων που γεννούν το κοινωνικό πρόβλημα, δηλαδή στους δομικούς και τους θεσμικούς παράγοντες. Δεν υποστηρίζει δηλαδή τους απειλούμενους από στεγαστικό αποκλεισμό να μην χάσουν το σπίτι τους. Αντίθετα, προσανατολίζεται στη στοιχειώδη περίθαλψη των αστέγων. Πρόκειται, δηλαδή, για μια κοινωνική πολιτική εγκλωβισμένη στη λογική των δημοσιονομικών

περιορισμών και όχι στρατολογημένη στη διαμόρφωση ελάχιστων δικλείδων ασφαλείας για την προστασία των ασθενέστερων. Μιας τέτοιας μορφής κοινωνική πολιτική είναι που επιτρέπει στους δομικούς παράγοντες να πλήττουν τους κοινωνικά ευάλωτους. Γεννώντας μορφές κοινωνικού αποκλεισμού που διαβρώνουν την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη και θέτουν ευθέως σε κίνδυνο την ανθρώπινη ζωή.

Βιβλιογραφία

- Anderson N. (1923), *The Hobo: The Sociology of the Homeless Man*, Chicago: University of Chicago Press.
- Arapoglou V. – Gounis K. (2015), "Poverty and Homelessness in Athens: Governance and the Rise of an Emergency Model of Social Crisis Management", GreeSE Paper No. 90, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southern East Europe, LSE.
- Arapoglou V. – Gounis K. – Siatitsa D. (2016), "Revisiting the Concept of Shelterisation: Insights from Athens, Greece", *European Journal of Homelessness*, 9(2): 137-157.
- Arapoglou V. P. (2002), "Social and Spatial Dimensions of Homelessness in Athens: Welfare Networks and Practices of Care Professionals", Unpublished Ph.D. Thesis, London School of Economics.
- Archard P. (1979), "Vagrancy – A Literature Review" in Cook T. (Ed.), *Vagrancy: Some New Perspectives*, London: Academic Press.
- Burchardt T. – Le Grand J. – Piachaud D. (2006), «Κατανοώντας τον Κοινωνικό Αποκλεισμό» στο Οικονόμου Χ. – Φερώνας Α. (Επιμ.), *Οι Εκτός των Τειχών. Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός στις Σύγχρονες Κοινωνίες*, Αθήνα: Διόνικος.
- Busch-Geertsema V. (2010), "Defining and Measuring Homelessness" in Bush-Geertsema V. – Edgar W. - O' Sullivan E., Pleace N. (2010), *Homelessness and Homeless Policies in Europe: Lessons from Research*, Brussels: FEANTSA.
- Cook T. (1975), *Vagrant Alcoholics*, London: Rutledge and Keagan Paul.
- Dant T. – Deacon A. (1989), *Hostels to Homes? The Rehousing of Single Homeless People*, Aldershot: Avebury.
- Edelman M. (1977), *Political language. Words that Succeed and Policies that Fail*, New York: Academic Press.
- Edgar B. (2009), "European Review of Statistics on Homelessness", Brussels: European Observatory on Homelessness, FEANTSA.

- Eliot M. – Krivo L. J. (1991), “Structural Determinants of Homelessness in the United States”, *Social Problems*, 38(1): 113-131.
- Εμμανουήλ Δ. (2006), «Η Κοινωνική Πολιτική Κατοικίας στην Ελλάδα: Οι Διαστάσεις μιας Απουσίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 120: 3-35.
- Eurostat (2015), “Europe in Figures – Eurostat Yearbook”, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_in_figures_-_Eurostat_yearbook
- FEANTSA (2006), “ETHOS – Taking Stock”, Brussels.
- Ferrera, M. (1996) “The Southern Model of Welfare in Social Europe”, *Journal of European Social Policy*, 6 (1): 17-37.
- Fitzpatrick S. (2005), “Explaining Homelessness: A Critical Realist Perspective”, *Housing, Theory and Society*, 22 (1): 1-17.
- Foucault M. (1980), *Power / Knowledge: Selected Interviews and Other Writings (1972-1977)*, NY: Pantheon Books.
- Heywood A. (1992), *Political Ideologies: An Introduction*, New York : St. Martin's Press.
- Hopper K. (1991), “Homelessness Old and New: The Matter of Definition”, *Housing Policy Debate*, 2 (3): 757-790.
- Ιωσηφίδης Θ. (2003), *Ανάλυση Ποιοτικών Δεδομένων στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Αθήνα: Κριτική.
- Kourachanis N. (2015), “Confronting Homelessness in Greece during at Time of Crisis”, *Social Cohesion and Development*, 10(2): 113-129.
- Κυριαζή Ν. (2006), *Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Levitas R. (2004), «Τι είναι ο Κοινωνικός Αποκλεισμός;» στο Πετμεζίδου Μ. – Παπαθεοδώρου Χ. (Επιμ.), *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Αθήνα: Εξάντας.
- MacDonald S. – Headlam H. (2009), *Research Methods Handbook. Introductory Guide to Research Methods for Social Research*, Manchester: Center for Local Economic Strategies.
- Mallett S. (2005), “Young People, Drug Use and Family Conflict: Pathways into Homelessness”, *Journal of Adolescence*, 28(2): 185-199.
- Μαλούτας Θ. – Οικονόμου Δ. (1988), «Εισαγωγή: Το Κράτος Πρόνοιας και η Ελληνική Εκδοχή του», στο Μαλούτας Θ. – Οικονόμου Δ. (Επιμ.), *Προβλήματα Ανάπτυξης του Κράτους Πρόνοιας στην Ελλάδα. Χωρικές και Τομεακές Προσεγγίσεις*, Αθήνα: Εξάντας.
- Mason J. (2002), *Qualitative Researching*, London: Sage.

- Morse G. (1992), "Causes of Homelessness" in Robertson M. – Greenblatt M. (Eds.), "Homelessness: A National Perspective", New York: Springer.
- O'Connor P. (1963), *Britain in the Sixties: Vagrancy*, Harmondsworth: Penguin.
- Papadopoulos T. – Roumbakis A. (2013), "Familistic Welfare Capitalism in Crisis: Social Reproduction and Anti-social Policy in Greece", *Journal of International and Comparative Social Policy*, 29(3): 204-224.
- Παπαδοπούλου Δ. (2012), *Κοινωνιολογία του Αποκλεισμού στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Τόπος.
- Παπαδοπούλου Δ. – Λυγδοπούλου Τ. (2008), *Κοινωνικές Παρεμβάσεις Εκτός Δομής: Ένα Μεθοδολογικό Εργαλείο*, Πρόγραμμα Equal – Συγκλίσεις/ΕΕΤΑΑ, Αθήνα.
- Petmesidou M. (2013), "Is social protection in Greece at a crossroads?", *European Societies*, 15(4): 597-616.
- Pleace N. (2000), "The New Consensus, the Old Consensus and the Provision of Services for People Sleeping Rough", *Housing Studies*, 15(4): 581-94.
- Pleace N. – Quilgars D. (2003), "Led Rather than Leading? Research on Homelessness in Britain", *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 13 (2): 187-96.
- Robson C. (2002), *Real World Research*, Oxford: Blackwell.
- Rosenthal G. (2013), «Η Βιογραφική Έρευνα» στο Τσιώλης Γ. – Σιούτη Ε. (Επιμ.), *Βιογραφικές (ανα)Κατασκευές στην Ύστερη Νεωτερικότητα. Θεωρητικά και Μεθοδολογικά Ζητήματα της Βιογραφικής Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Αθήνα: Νήσος.
- Sapounakis A. (1997), "Innovative Services for the Homeless in the Greek Context", unpublished report for the European Observatory on Homelessness, FEANTSA, Athens.
- Sapounakis A. (1998), "Annual Report of Homeless in Greece. Support in Housing: Between Social Control and Social Emancipation", unpublished report for the European Observatory on Homelessness, FEANTSA, Athens.
- Sapounakis A. (2005), "National Review of Policies on Access to Housing and Homelessness", unpublished report for the European Observatory on Homelessness, FEANTSA, Athens.
- Spradley J. P. (1970), *You Owe Yourself a Drunk: An Ethnography of Urban Nomads*, Boston: Little Brown.
- Theodorikakou O. – Alamanou A. – Katsadoros K. (2013), "Neo-homelessness and the Greek Crisis", *European Journal of Homelessness*, 7 (2): 203-210.
- Τσιώλης Γ. (2006), *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις : η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*, Αθήνα: Κριτική.

Τσιώλης Γ. – Σιούτη Ε. (Επιμ.) (2013), *Βιογραφικές (ανα)Κατασκευές στην Ύστερη Νεωτερικότητα. Θεωρητικά και Μεθοδολογικά Ζητήματα της Βιογραφικής Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Αθήνα: Νήσος.

Van Maanen J. (1983), *Qualitative Methodology*, California: Sage.

Wallace S. E. (1965), *Skid Row as Way of Life*, New Jersey: Bedminister Press.

Φερώνας Α. (2004), *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός σε Ευρώπη και Ελλάδα: Έννοιες, Αντιλήψεις, Πολιτικές*, Αθήνα: Σαββάλα.

Παράρτημα: Χαρακτηριστικά των Αστέγων που Συμμετείχαν στην Έρευνα

Συνέντευξη 1: Άστεγος 54 ετών ανύπαντρος που ζει στο δρόμο

Συνέντευξη 2: Άστεγος 42 ετών χωρισμένος που ζει στο δρόμο

Συνέντευξη 3: Άστεγος 48 ετών οικογενειάρχης με παιδί που ζει στο δρόμο

Συνέντευξη 4: Άστεγος 54 ετών ανύπαντρος, φιλοξενούμενος σε Κοινωνικό Ξενώνα

Συνέντευξη 5: Άστεγη 53 ετών χωρισμένη με παιδί, φιλοξενούμενη σε Κοινωνικό Ξενώνα

Συνέντευξη 6: Άστεγος 60 ετών χωρισμένος με παιδί, φιλοξενούμενος σε Κοινωνικό Ξενώνα

Συνέντευξη 7: Άστεγη 47 ετών χωρισμένη με παιδί, φιλοξενούμενη σε Κοινωνικό Ξενώνα

Συνέντευξη 8: Άστεγος 23 ετών ορφανός που ζει στο δρόμο

Συνέντευξη 9: Άστεγη 49 ετών σε διάσταση με παιδιά που φιλοξενείται σε Κοινωνικό Ξενώνα

Συνέντευξη 10: Άστεγη 34 ετών ανύπαντρη με παιδί, φιλοξενούμενη σε Κοινωνικό Ξενώνα

Συνέντευξη 11: Άστεγος 35 ετών ανύπαντρος που ζει στο δρόμο

Συνέντευξη 12: Άστεγη 38 ετών ανύπαντρη φιλοξενούμενη σε Κοινωνικό Ξενώνα